

İSTANBUL'DA VEBA SALGINLARI

NÜKHET VARLIK*
ÇEVİRİ: AHMET AYDOĞAN

“İstanbul'da yangın malınızı yiyip bitirir, veba karınızı alıp götürür, kadınlar da aklınızı başınızdan alır.” der bir XIX. yüzyıl darbimeseli. Yeni Çağ boyunca birçok çağdaş gözlemcinin şehrin, elbette nüfus yoğunluğu göz ardı edilmemek üzere, ama aynı zamanda konumu, iklimi ve refahının yol açtığı başka birçok soruna bağlı olarak, sık sık yıkıcı veba salgınlarına maruz kalışını dillerine doladıkları doğrudur. Esasen şehrin salgın hastalıklar tarihi bundan çok daha eskidir; İstanbul IV. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun şanlı imparatorluk başkenti olarak kuruluşundan itibaren tarihi boyunca birçok salgın hastalığa tanık oldu. Bu salgın hastalıklar arasında veba, yol açtığı yüksek ölüm düzeyi ve meydana getirdiği uzun vadeli sonuçları bakımından, düşünülebileceği gibi en önemli olanıdır.

Veba, *Yersinia pestis* (1894'te ilk defa teşhis etmiş olan İsviçreli bakteriyolog Alexandre Yersin'e izafeten isimlendirilir) yol açtığı bir bakteri hastalığı, öncelikle vahşi kemirgenlerin hastalığıdır ve pireler gibi dış asalaklarca insanlara taşınır. Mikrobun bulaştığı bir pire insanı ısırduğunda bakteri kan dolaşımına girer ve lenf bezine saldırır, genellikle kasıklarda, koltuk altlarında veya boyunda hıyarcık denilen -ki hıyarcıklı vebanın ayırt edici bir belirtisidir- ağrılı yumrulara yol açar. Ateş, titreme, baş ağrısı ve aşırı hâlsizlik hıyarcıklara eşlik edebilir. Eğer bakteri akciğerlere erişirse zatürreeli veba gelişir ve o zaman hastalık öksürme sonucu olarak havaya yayılan tükürük parçacıkları yoluyla insandan insana taşınabilir. Eğer bakteriler kan dolaşımında hızla çoğalırlarsa ölümcül kan zehirlenmesi [*septicemia*] gelişebilir ve inmeye, organ yetersizliğine ve ani ölümlere yol açabilir. Veba, ister hıyarcıklı ister zatürreeli veba olsun, her hâlde yüksek ölüm oranlarına (%60'a kadar) ulaşabilir. Bugün hıyarcıklı veba, eğer erken teşhis edilebilirse, antibiyotiklerle başarılı bir şekilde tedavi edilebilmektedir. Ne var ki zatürreeli veba hâlâ, eğer acilen tedavi edilmeyecek olursa, yirmi dört saat içinde ölüme götürebilecek ölümcül bir vaka olarak

ciddiyetini korumaktadır.

Her ne kadar birçok memeli türü vebayı barındırabilirse de, tarihteki örneklere bakıldığında sıçanlar (kara sıçan ya da ev kemese: *Rattus rattus* ve kahverengi sıçan ya da göçebe keme: *Rattus norvegicus*) bu hastalığın başta gelen taşıyıcıları olarak öne çıkar. Hastalık sıçanlardan insanlara, başka taşıyıcıların yanı sıra, bunların pireleri (*Xenopsylla cheopis*) vasıtasıyla bulaşmaktadır. İstanbul'da veba genelde sıçanların ve pirelerin iklim bakımından elverişli üreme şartlarına bağlı olarak bahar ortasından yaz ortasına kadar hıyarcıklı formuyla kendini gösterirdi. Bununla beraber başka durumlarda hastalık daha soğuk aylarda da devam ederdi ki bu insandan insana yayılan yaygın bir zatürree formunu akla getirebilir.

Biyo-arkeolojik araştırmalardan yakın zamanlarda elde edilen bulgular *Yersinia pestis* tarihte çok sayıda ülkeye yayılan üç büyük salgına (pandemi) yol açmış olan hastalık etkeni olduğunu doğrulamıştır. Bunlardan ilki Iustinianos dönemi veba salgını (541-750) diye bilinir; ikincisi Kara Ölüm (1346-1353) ile başlayıp birkaç yüzyıl devam etmiştir ve üçüncüsü 1860'lar ile 1960 arasındaki yaygın salgındır. Bu sebepten ötürü İstanbul'un veba salgınları tarihini bu üç yaygın salgın dönemlerini takip ederek incelemek isabetli olabilir.

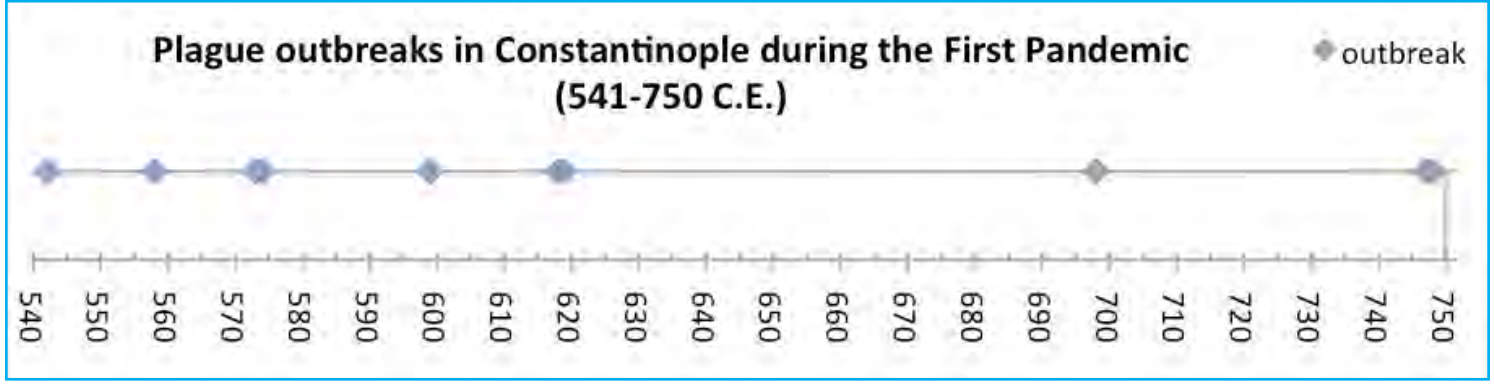
İlk Salgın (Iustinianos Dönemi Veba Salgını) (541-750)

Bu, ilk defa VI. yüzyılın ortasında Bizans İmparatoru Büyük Iustinianos döneminde (527-565) patlak vermiş -ki ona izafeten isimlendirilir- ve VIII. yüzyılın ortalarına kadar düzenli aralıklarla devam etmiş olan bir veba salgınları dizisidir. Salgın Akdeniz dünyasında Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Avrupa dâhil geniş bir alana yayılarak pandemi özelliğini kazanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti ve büyük bir şehir merkezi olarak Konstantinopolis bu salgının ölümcül neticelerinden kurtulamamış ve kaçınılmaz olarak keskin bir nüfus gerilemesi tecrübe etmiştir.

Salgının tam olarak nerede baş gösterdiği uzun boylu tartışılmıştır, mamafih Asya menşeli olduğuna

* Rutgers Üniversitesi

Tablo 1 İlk pandemi esnasında Konstantinopolis / İstanbul'da veba salgınları (MS 541-750)

Kaynak: Stathakopoulos, *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*.

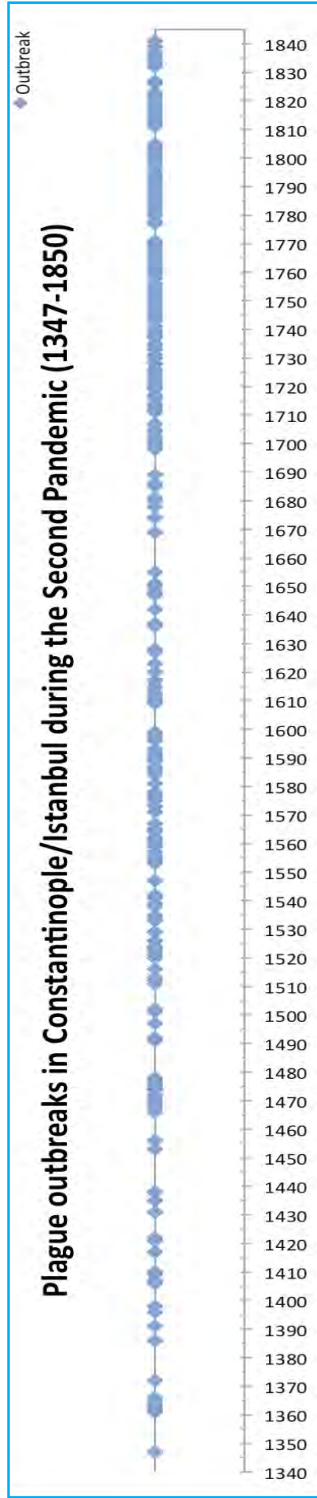
dair sağlam delillerin var olduğu görülmektedir. Akdeniz Yakın Doğu'suna birdenbire yayılan hastalık daha sonra, 542 baharının ortalarında dört ay devam edeceği İstanbul'a sızramış, burada o dönemin yazarlarının yazılarından anlaşılabilirliği üzere sarsıcı sonuçlar meydana getirmiştir. İlk salgına dair yazılanların tümü içerisinde belki de en ünlü olanı Bizans tarihçisi Kaisareialı Prokopios'a ait olanıdır. *Savaşlar Tarihi*'nde Prokopios görgü tanığı olduğu vebaya dair tafsilatlı bir açıklama bırakmıştır. Tanıklığına göre bu "bütün dünya"yı etkilemiş büyük bir salgındı. Keskin bir gözlemci olarak Prokopios hastalığın belirtilerini büyük bir isabetle kaydetmiştir. Kaynaklar her gün her yaştan, erkek ve kadın, birkaç bin insanın öldüğünü göstermektedir. Ne var ki günümüz tarihçileri bu sayıları olduğu gibi kabul etmez ve ihtiyatlı olunması hususunda ikazda bulunurlar. Nihayetinde 400.000 civarındaki bir nüfus için %20 dolaylarında bir ölüm oranı üzerinde uzlaşıldığı görülür. Bununla beraber ölümlerin zamanında ve usulünce gömülmesi ciddi bir mesele teşkil etmiş olmalıdır ki bazı kaynaklara göre bu durum, cesetlerin bu amaçla kazılan büyük çukurlara doldurulması, kalelere veya sarnıçlara atılıvermesi, gemilere ve denize bırakılması gibi, daha önce tanık olunmamış defin usullerinin benimsenmesine yol açmıştır.

Bu ilk dalgadan on altı yıl sonra veba Şubat 558'de Konstantinopolis'e geri döndü ve Temmuz'a kadar kaldı, daha sonra belirli fasılalarla tekrar ortaya çıkmaya devam etti. Vebanın ilk ortaya çıkışı ile ilgili tarih kayıtları nisbeten daha bol olmakla beraber daha sonraki salgınlar hakkında da temel bir zaman dizini veya tarih sıralaması çıkarmak mümkündür. Hastalığın 542 yılında ilk ortaya çıkışından sonra başkent bunu takip eden iki yüzyıl boyunca, bilhassa 558, 573-574, 599, 618-619, 698 ve son olarak 747-748'de (Tablo 1) olmak üzere, ortalama 29,4

yılda bir tekrarlayan salgınlara maruz kalmaya devam etti. Ne var ki bu ortalama başka bölgelerdeki ilk salgının genel tekrarlama sıklığı ile tam olarak örtüşmez. Genel olarak 750'ye kadar Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın hem şehir alanlarını hem kırsal bölgelerini etkilemiş olan salgınlar on sekiz ayrı dalga hâlinde, ortalama her 11,6 yılda bir yeniden ortaya çıkmıştır. Bu örtüşmezlik vebanın gerçekten ortaya çıkmamış olmasından ziyade, delil yahut kayıt eksikliğinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Çünkü sadece Bizans hâkimiyetindeki diğer alanlarla değil onların ötesindeki bölgelerle de, gerek kara yolu gerek deniz yolu üzerinden, hayli işlek seyrüsefer göz önünde bulundurulacak olursa Konstantinopolis'in bu salgınların bazılarında nasılsa korunmuş olduğunu var saymak güçtür. Bununla beraber bildiklerimize istinaden Konstantinopolis'te vebanın VI. yüzyıl boyunca yaklaşık her on dört yılda bir, VII ve VIII. yüzyıllarda daha da artan fasılalarla tekrarladığını söyleyebiliriz. Daha sonraki yüzyıllardaki fasılaların artışı da sığınların ve pirelerinin yaşama ve üremeleri için elverişli veya engelleyici çevre ve iklim koşullarından, nüfus şartları ve şehri muhtelif yollarla gelen bulaşmalardan koruyacak düzenlemelerin getirilmesine varan bir dizi etmenin birlikte müessiriyetine bağlayabiliriz.

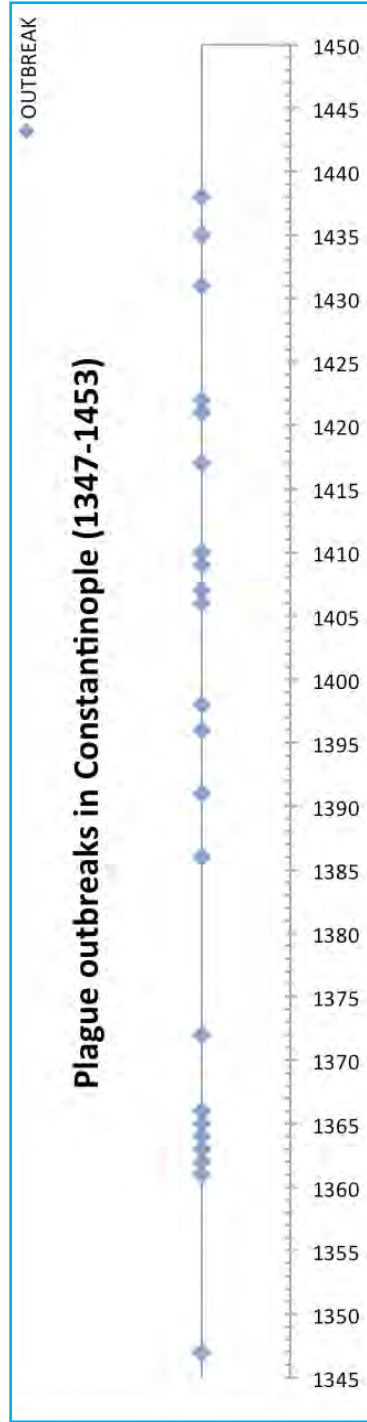
Şehrin bulaşmalara karşı kırılabilirliği tarihsel bakımdan kara ve deniz ticareti yollarının kesişme noktasındaki konumuyla ve onun Karadeniz'i ve Avrasya havzasını Akdeniz dünyasındaki muhtelif noktalara bağlayan tedarik güzergâhlarının iç içe geçmesiyle irtibatlıdır. Çağdaş gözlemciler hastalığın denizden geldiğini ve kıyılardan iç bölgelere yayıldığını kaydetmişlerdir. Veba Konstantinopolis'te tipik biçimde "açık deniz" mevsiminde, yani gemilerin gıda maddesi ve diğer mallar getirdiği bahar ve yaz aylarında görülüyordu ki bunlar arasında İskenderiye'den gelen ve beraberinde

Tablo 2 İkinci pandemi esnasında Konstantinopolis / İstanbul'da veba salgınları (1347-1850)

Kaynak: Kostas, *Ston kairo tes panoles*; Biraben, *Les hommes et la peste en France*; Nühket Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600* (Cambridge University Press, yakında yayınlanacak).

Tablo 3 Konstantinopolis / İstanbul'da veba salgınları (1347-1453)

Kaynak: Kostas, *Ston kairo tes panoles*.

sıçanları da getirmiş olması kuvvetle muhtemel olan hububat yükleri bilhassa kayda değerdi.

Geç kadim zamanların Bizans toplumu bu buhranlara salgın hastalıklara dair halk arasında yaygın inanışlardan, öğrenimle elde edilmiş anlayışlara geniş bir yelpazenin şekillendirdiği çeşitli şekillerde karşılık verdi. Veba salgınlarını günahlara gök katından gelen intikam ve cezanın tezahürü olarak, bilhassa o dönemde yaygın apokaliptik hissiyat açısından görme eğilimi vardı. Ne var ki bu, halkın hastalığın sirayet ettiği şehirlerden kaçışını engellemiyordu, çünkü salgının *miasma* veya pis/kokuşmuş havadan kaynaklandığına inanılıyordu. Sadece Konstantinopolis'te değil başka yerlerde de kaçış hastalıktan kurtulmanın en yaygın yolu olarak görülüyordu; bu amaçla hem halk hem devlet yöneticileri sayfiyeye veya kırsal yörelere kaçıyorlardı. Mamafih göç herkes için mümkün bir seçenek değildi; bilhassa alt sınıftan kimseler şehirde kalmaya devam ediyorlardı. Gerek devlet katından gerek ruhban sınıfından söz sahibi kimselerin çare bulmakta yetersiz kalışı insanları bir yandan giderek (salgını önleyeceğine veya kaldıracağına inanılan) kutsal kimselere yöneliyor, bir yandan da sadaka verme ve hastalara bakma şeklinde hayır işleri yapmaya sevk ediyordu.

Birdenbire patlak veren dehşet verici sonuçlarına rağmen veba dalgaları, muhtemelen geride kalanların nispeten refahını artıracak şekilde, birkaç ay ila bir yıl arasında devam ediyordu. İktisat tarihçileri salgının ardından ilkesel olarak modern öncesi şehirlerin, sözgelimi artan ücretler gibi, daha iyi fırsatlar sunabileceğini göstermişlerdir. Esasen Konstantinopolis'teki ilk vebadan sonra artan ücretlere ve bunları salgın öncesi seviyelere geri çekmeye dönük bir çabaya dair bazı delil ve emareler mevcuttur. Mamafih Konstantinopolis'te ilk salgın esnasındaki nüfus düşüşü oranlarını tahmin etmek için güvenilir kayıt veya delil eksikliğine rağmen tekrarlayan dalgaların terakümi [birikerek çoğalan] etkileri, bilhassa şehirlerin nüfusunu yeniden eski seviyelerine yükseltmesi muhtemel, taşra nüfusundaki eş zamanlı gerileme sebebiyle uzun vadede ağır ve şiddetli olmuş olmalıdır.

İkinci Salgın (Kara Ölüm) (1346-ykl. 1850)

İkinci salgın 1346'da patlak verdi ve süratle nüfusun dörtte biri ila üçte biri arasındaki büyük bir tutarı kırıp geçirerek Afro-Avrasya dünyasının meskûn bölgelerinin neredeyse tamamına yayıldı. İlk salgında olduğu gibi bu salgında da veba dehşet içerisinde bıraktığı toplumlarda esaslı değişimlere yol açarak birkaç yüzyıl boyunca

düzenli aralıklarla geri dönmeye devam etti. Batı geleneğinde Kara Ölüm (1346-1353) diye bilinen salgının ilk ortaya çıkışı insanlık tarihindeki bütün felaketlerin en tahripkârlarından biriydi.

Tarih kaynaklarına göre veba Konstantinopolis'e Kırım'ın Kefe (Feodosya) limanından hububat yüklü Ceneviz gemileriyle Kasım 1347'de girdi. Bu ilk dalga Konstantinopolis'te yaklaşık iki ay sürdü ve çok sayıda insanı öldürdü. Görgü tanığı beyanları vebanın yol açtığı yıkımı en korkunç tabirlerle tasvir etmektedir. Bizans devlet adamı Demetrios Kydones'e göre günden güne ölümlerin sayısı hayatta kalanların sayısını geçiyordu. Bir başka görgü tanığı, Bizans İmparatoru VI. Ioannes Kantakuzenos, "hastalığın tabiatını ifade etmeye hiçbir sözün kifayet etmeyeceğini" düşünüyordu.

Vebanın Konstantinopolis'te bu ilk korkunç ortaya çıkışını, çok geçmeden, ortalama her 7,7 yılda bir ortaya çıktığı gözlemlenmiş olan yeni dalgalar takip etti (Tablo 3). Şehrin şimdi öncesine nazaran çok daha genişlemiş olan kara ve deniz ulaşım ağı yeni bulaşmaların giriş güzergâhlarını açıklayacaktır. Şehri korumak için, Dubrovnik ve Venedik gibi, başka Akdeniz liman şehirlerinde hayata geçirilmiş olanlara benzer yeni karantina düzenlemeleri kabul edildi. Konstantinopolis'i 1438'de ziyaret etmiş olan İspanyol seyyah Pero Tafur gemilerin veba getireceklerinden korkulduğu için şehre girmezden evvel Boğaz'da iki ay bekletildiğini yazar.

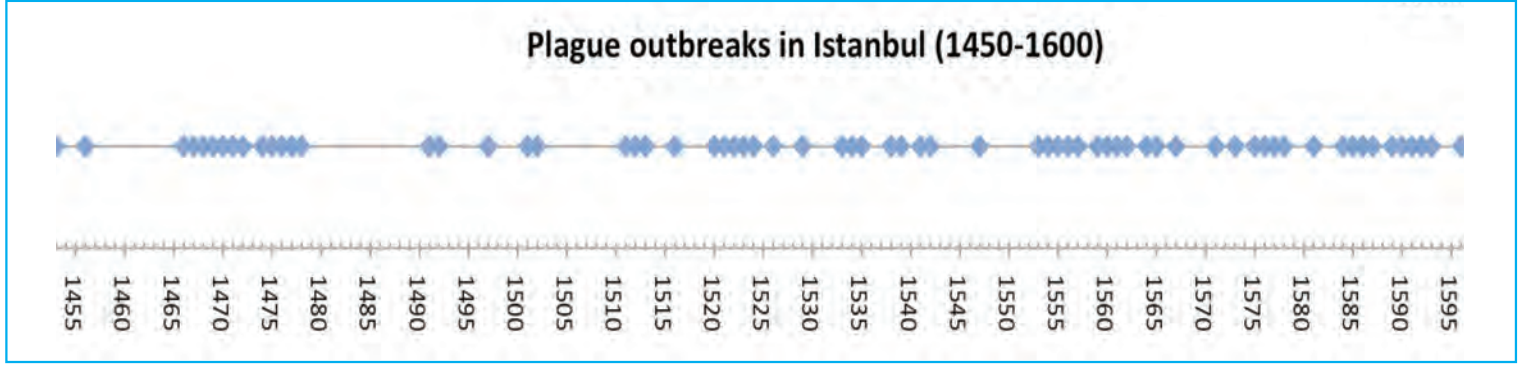
Osmanlılar 1453'te şehri aldıkları zaman devam eden veba ve savaş dalgaları şehrin nüfusunu tüketmiş, nüfusu tarihteki en düşük seviyelerine (yaklaşık 50.000) indirmişti. Dolayısıyla Osmanlı idaresinin en başta gelen meselesi şehrin nüfusunu yeniden eski seviyesine yükseltmekti. Bu durum göçü teşvik etti ve *sürgün* (zora dayalı yeniden iskân) diye bilinen nüfus mühendisliği uygulamalarını zorladı. Mamafih bütün çabalara rağmen şehrin nüfus artışı başlangıçta hayli yavaştı. Bundan başka 1467'de yeni bir veba salgını patlak verdi ve şehir nüfusunun yaklaşık üçte birini kırdı. Salgına dair tafsilatlı bir rivayet bırakmış olan Grek tarihçi Imbroslu (İmbros/Gökçeada) Kritobulos birçok kimsenin korku ve dehşet içerisinde, bir daha dönmek üzere şehirden kaçtığını, birçok başkalarının da kendilerini evlerine kapattıklarını ve hiç dışarı çıkmadıklarını, bu hâlin şehre metruk ve ıssız bir görünüm kazandırdığını kaydeder. Kritobulos'un tanıklığına göre şehirde her gün 600 insan ölüyordu; birçok yerde cesetler kaldırarak işçi olmadığı için gömülmeden günlerce bekliyordu. Ne var ki, vebanın yol açtığı nüfus kaybına rağmen 1477'de yapılmış olan bir nüfus sayımı İstanbul'un nüfusunun hâlâ Akdeniz

dünyasındaki herhangi bir şehrin nüfusu kadar olduğunu göstermektedir. Sık tekrarlayan veba dalgalarına rağmen XVI. yüzyıl İstanbul için istisnai bir gelişme dönemi oldu; yeni semtler teşekkül etti, nüfus tüccarlar, zanaatkârlar ve şehirli işçilerin yerleşimiyle ciddi artış kaydetti.

1453'ten sonra vebanın yayılma ve tekrarlama kalıpları sürekli genişleyen Osmanlı topraklarının gelişen merkezîleşmesiyle ve ilaveten, bu süreç içerisinde İstanbul'un gittikçe artan önemiyle uyumlu olarak değişti. Süreci daha iyi anlamak için vebanın dışarıdan İstanbul'a ve İstanbul'dan dışarıya taşındığı dolambaçlı güzergâhların teşekkülünün ve ilave olarak bu güzergâhların, şehri imparatorluğun veba merkezine çeviren, hastalık dolaşım ağlarıyla iç içe geçmesinin incelenmesi yardımcı olabilir. 1453 ila 1517 arasında veba İstanbul'a büyük ölçüde Balkanlar'daki kervan güzergâhları ve başta Venedik olmak üzere Akdeniz'deki Avrupa liman şehirleriyle olan deniz bağlantıları aracılığıyla ulaştı. Bu süre zarfında ortalama her sekiz yılda bir yeniden ortaya çıkan salgınlar ile vebanın dolaşımı kabaca Akdeniz dünyasındaki ana doğu-batı eksenini boyunca tanımlanabilir.

1516-1517'de Suriye, Mısır ve Kutsal İslam beldelerinin elde edilişi Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Neticede imparatorluğun toprak büyüklüğü ve nüfusu ikiye katlanır ve Akdeniz dünyasındaki önemi büsbütün artar. Bunu takip eden on yıllarda, Karadeniz havzasından Basra Körfezi'ne uzanan geniş alanlar Osmanlı yönetimi altına girdiğinde veba, daha karmaşık seyir kalıpları izleyerek yayılmaya başladı. İmparatorluk payitaht ile yeni fetih edilen yerler arasındaki askerî, idari ve iktisadi bağları yeniden şekillendirerek merkezîleşmeyi tesis etmeye çalıştı. Takip edilen bu yolun sonunda veba salgınlarının coğrafi yayılmasının kolaylaştığı görülür. Neticede vebanın hem daha önce vurduğu bölgelerde daha sık dalgalar ortaya çıktı, hem de o zamana kadar etkilemediği bölgelerde yeni salgınlar patlak verdi. 1517 ila 1570 yılları arasındaki en önemli salgınlar, ortalama üç yılda bir tekrarlayan sıklıkla 1520-1529, 1533-1549 ve 1552-1567'de ortaya çıktı. Ölüm oranları da şehrin nüfus artışıyla orantılı olarak yükselmiş görünmektedir. Yabancı bir gözlemci, Ogier Ghiselin de Busbecq, 1554 ila 1562 arasında Habsburgların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sefiri, salgının en yüksek noktaya ulaştığı dönemde günde 1.000-1.200 ölüm vakasının kaydedildiğini bildirmektedir. Busbecq'in beyanına göre günde 500 kişi öldüğünde bu vebanın gerilediğine işaret olarak yorumlanıyordu. XV. yüzyılın sonlarında günde 500 ölüm en korkunç veba olarak görülüyordu, hâlbuki

Tablo 4 İstanbul'da veba salgınları (1450-1600)

Kaynak: Kostas, *Ston kairo tes panoles*; Biraben, *Les hommes et la peste en France*; Nühket Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600* (Cambridge University Press, yakında yayınlanacak).

yüz yıl sonra bu bir salgının sonunun işareti olarak tevili ediliyordu. Ancak şu var ki bu yüzyıl içerisinde şehrin nüfusunun on kat arttığı hatırdan çıkarılmamalıdır.

1570 yılına gelindiğinde, eş zamanlı olarak Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'daki geniş alanları etkisi altına alan veba İstanbul'u bir kez daha vurduğunda, hâlihazırda devam etmekte olan süreç belirgin bir şekilde kavuştu. Bu defa veba İstanbul'da neredeyse aralıksız olarak yüzyılın sonuna kadar devam etti. Şehir şimdi çok çeşitli hastalık dolaşım güzergâhlarının temel rabitası [buluşma noktası] olmuştu. Bu güzergâhlar 1570'ten önceki dönemde yarı özerk [tecrit edilmiş] olarak işliyordu; İstanbul'un bilhassa bu tarihten sonra sağlayacağı ana mevkiden mahrumdu. 1570'ten itibaren İstanbul, hastalığın imparatorluğun bir bölgesinden diğer bölgesine taşınmasına olanak veren bir merkez hâline geldi. Bu imparatorluğun herhangi bir bölgesinde patlak veren bir salgının süratle başkente taşınacağı ve buradan da çok geçmeden dört bir bucağına dağılacığı anlamına geliyordu. Böylece veba Osmanlı şehirlerinin birçoğunda, fakat en başta da İstanbul'da, neredeyse mutlak bir vaka yahut mevsimlik bir hadise olageldi ki, bu durum dönemin kaynaklarında açıkça görülür. Bu aralıksız salgın 1578, 1586, 1587, 1597 ila 1599 arasında en yüksek noktaya ulaştı, fakat belli ölçüde 1600'den sonra da devam etti (Tablo 2, Tablo 4). Vebanın İstanbul'da bu defa zahiren aralıksız kalışı bazı yabancı gözlemcileri XVI. yüzyılın sonlarında veba ile şehrin adını birlikte anmaya sevk etmiştir, öyle ki kayıtlarında hastalıktan "*le mal de Constantinople*" diye söz ediyorlardı.

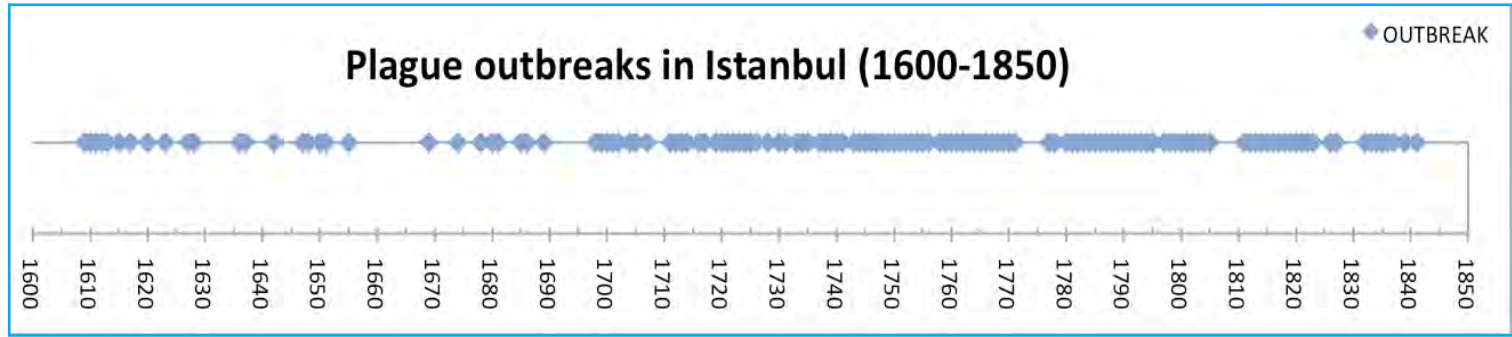
1570'lerden itibaren İstanbul'da vebanın bu alışıldık mevcudiyeti hastalığın şehre, her defasında farklı bir kaynaktan girişi ve yeniden girişinden başka bir açıklama gerektirebilir. XVI. yüzyılın son on yıllarında vebanın İstanbul'daki sıçan popülasyonu arasında, salgını aralıksız

devam ettiren ve kimi zaman da insanlara bulaştırıcı yaygın bir hayvan hastalığı hâline geldiği öne sürülebilir. Salgınlar İstanbul'da XVII. yüzyıl boyunca da devam etti ve en bariz biçimde 1603, 1611-1613, 1620-1624, 1627, 1636-1637, 1647-1649, 1653-1656, 1659-1666, 1671-1680, 1685-1695'te ve 1697'den XVIII. yüzyılın ilk yıllarına kadar benzer tarzda tekrarlandı. Şurası bilhassa kayda değerdir ki, her ne kadar 1713, 1719, 1728-1729, 1739-1743, 1759-1765, 1784-1786 ve 1791-1792'de büyükleri gerçekleşmişse de (Tablo 2, Tablo 5) XVIII. yüzyıl salgınları esas itibarıyla daha hafifti. XIX. yüzyılda İstanbul'da büyük salgınlar 1812-1819 ve 1835-1838 arasındakilerdi. Veba XIX. yüzyılda İstanbul'dan tedricen çekilmiştir. Bu umumiyetle 1838'den itibaren karantina önlemlerinin yerine getirilmesine bağlanmıştır. Bu tarihten sonra İstanbul'da büyük ölçekli veba salgını vuku bulmadı. Bununla beraber hastalık imparatorluğun bazı bölgelerini etkilemeyi sürdürdü ve 1900'lerin başlarına kadar kayıtlardaki yerini korudu. Esasen vebanın bu coğrafyada aralıksız devam edişi bu salgın ile bir sonraki arasındaki sınırı belirsizleştirir.

Üçüncü Salgın (1860'lar-1960) ve Günümüzde Veba

Üçüncü salgın XIX. yüzyılın ortasında Çin'de patlak verdi, süratle Asya'nın büyük bölümüne yayıldı ve takvimler 1900'ü gösterdiğinde çoktan San Francisco'ya ulaşmıştı. Deniz taşımacılığı ile limandan limana hızla dünyanın etrafını dolaşan bu salgın gerçekten küreseldi. Akdeniz'in salgının yayılmasında ana mecra işlevi gördüğü ilk iki salgından farklı olarak üçüncü salgın çok daha geniş bir ölçekte müessirdi. Bu nedenle Atlantik ve Pasifik'teki bazı liman şehirlerinin tersine İstanbul büyük bir salgın tehlikesi ile karşı karşıya kalmadı. Her ne kadar 1900'lerin başlarında İstanbul'a gelen veya İstanbul'dan hareket eden gemilerde veba vakaları bildirilmişse de anlaşılan o ki hastalık şehirde büyük ölçekli salgınlara yol açmamıştır.

Tablo 5 İstanbul'da veba salgınları (1600-1850)

Kaynak: Kostas, *Ston kairo tes panoles*; Panzac, *La peste dans l'empire Ottoman, 1700-1850*; Biraben, *Les hommes et la peste en France*.

Karantina önlemleri, veba hastaneleri, aşılama çalışmaları ve ilave olarak gemilerde farelerin denetim altına alınıp yok edilmesine dönük çabalar şehri bu hastalıktan uzak tutmada başarılı olmuş görünür.

Küçük çapta vakalar dünyanın muhtelif bölgelerinde patlak vermeye devam ettiyse de üçüncü salgının ancak vebanın tedavisinde antibiyotiklerin kullanılmasına başlanmasından sonra, 1960'ta üstesinden geldiği bildirildi. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, veba Orta Asya, Afrika ve Amerika'nın güney batısı da dâhil olmak üzere dünyanın bazı bölgelerinde vahşi kemirgenler arasında hayvan hastalığı olarak varlığını sürdürmektedir. 1989 ila 2003 arasında Dünya Sağlık Örgütü'ne 38.310 veba vakası (2.845 ölüm) bildirilmiştir ki bu, insan vebasında artan bir tablo sergilemektedir. Bundan başka, biyo-terörizmde kullanılma ihtimali de göz önünde bulundurularak, araştırmacılar *Yersinia pestis* bakterisini, yakın zamanlarda gen haritası çıkarılıp filogenetik soy ağacının belirlenmesi gibi birbirini izleyen büyük ilerlemeler kayıt ederek, dünya çapında incelemeyi sürdürmektedir. Vebaya olan ilgi disiplinler arası bir hüviyet kazanarak devam emekte ve veba tarihçilerinin çalışmalarına ihtiyaç duydukları bilgiyi sağlamayı sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

- Biraben, Jean-Noël, *Les Hommes et la Peste en France et dans les Pays Européens et Méditerranéens*, Paris 1975.
- Congourdeau, Marie-Hélène, "La Peste Noire à Constantinople de 1348 à 1466", *Medicina nei Secoli*, 1999, c. 11, sy. 2, s. 377-389.
- Dols, Michael, "The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347-1894", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1979, c. 22, sy. 2, s. 162-189.
- Dols, Michael, *The Black Death in the Middle East*, Princeton 1977.
- İnalçık, Halil, "İstanbul", *EF* (İng.), IV, 224-248.

- Kostas, Kostas, *Ston kairo tes panoles: eikones apo tis koinonies tes Hellenikes chersonesou, 14os-19os aionas*, Herakleio 1995.
- Little, Lester, *Plague and the End of Antiquity: the Pandemic of 541-750*, Cambridge 2007.
- Little, Lester, "Plague Historians in Lab Coats", *Past and Present*, 2011, c. 213, sy. 1, s. 267-290.
- Lowry, Heath W., "Pushing the Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Osm. Ar.*, 2003, sy. 23, s. 93-132.
- Panzac, Daniel, *La peste dans l'Empire Ottoman, 1700-1850*, Leuven 1985.
- Schamiloglu, Uli, "The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish civilization", *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, ed. Negvin Yavari, Lawrence G. Potter, and Jean-Marc Oppenheim, NewYork 2004, s. 255-279.
- Stathakopoulos, Dionysios Ch., *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics*, Ashgate 2004.
- Varlık, Nükhet, "Conquest, Urbanization and Plague Networks in the Ottoman Empire, 1453-1600", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, Routledge 2011, s. 251-263.
- Yıldırım, Nuran, *A History of Healthcare in Istanbul*, Istanbul 2010.